

Стефурак Р. І.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ КОНТРАСТ – КОНСТИТУТИВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ БОГДАНА ТОМЕНЧУКА

Стаття присвячена актуальній і цікавій темі – вивченню антагоністичності лексико-стилістичних одиниць як засобу конструювання поетичного тексту. У ній проаналізовано лексико-семантичний контраст поетичного тексту письменника із Прикарпаття (Івано-Франківська) Богдана Томенчука. Лексико-семантична полярність у досліджуваній художній картині світу є домінуючою: картотека двох найновіших збірок («Жінка з одного вірша», «Дві джезви») налічує 450 одиниць (антоніми, полярні кольороназви, стилістичні фігури, базовані на антонімії, оксиморони тощо), що свідчить про текстотвірний потенціал цих контрастивів, оскільки вони не лише кількісно, але й художньо виразно (креативно якісно) формують поетичний текст. У пропонованому дослідженні акцентовано на семантично антагоністичних одиницях поетичного тексту як засобах формування його художньої канви, зокрема проаналізовано частини-мовну належність антонімів (загальнономовних і контекстуальних); включеність контрастивів у тропейні структури поетичного тексту (метафору, епітет, порівняння); описано структурні особливості оксиморонів (їхню компонентність (моделі «іменник + іменник (субстантив)»), «іменник + прикметник», «іменник + дієслово»), поширеність, валентність); визначено смислову будову антитези; вивчено функції контрастивів у художньому тексті (виражально-експресивну (будує креативну полярність та ілюструє експресію тексту), тропейно-символічну (формує тропейну канву тексту, локалізуючи в ньому додаткові асоціативні семи), інтертекстуальну (зумовлює експлікацію в тексті формально відсутніх додаткових інформативних джерел), текстовірну (формує консистенцію тексту)).

Ключові слова: лексико-семантичний контраст, контрастні кольороназви, контрастиви, антоніми (загальнономовні, контекстуальні), оксиморон, антитеза, поетичний текст.

Постановка проблеми. Поетична картина світу Богдана Томенчука, як свідчить частотність лексико-семантичних антагонізмів досліджуваного тексту, базована на контрасті, який кількісно і якісно реалізувався на лексико-семантичному рівні мови поетичної текстової канви, локалізувавшись у загальнономовних чи контекстуальних антонімах, тропях, стилістичних фігурах, кольороназвах, стійких одиницях мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській лінгвістиці сьогодні поштовхалося вивчення антонімії в художньому тексті, оскільки на її базі формується не тільки сам текст, але й образний новаційний семантичний пласт поетичного «бачення» світу. У цій царині плідно працюють учені Н.В. Бобух, Н.І. Бойко (контрастиви, лексичні опозиції, оксиморонні синтагми в художньому тексті), С.Я. Єрмоленко (стилістичне функціонування мовних одиниць у тексті), Л.О. Пустовіт (семантика кольороназв, які в художньому тексті часто поляризуються), С.О. Станіславська (контраст як принцип організації поетичного тексту) та ін.

Цікавими, на нашу думку, є праці Н.М. Бобух «Оксиморонні синтагми в мовотворчості Івана Драча» (2015), «Семантико-стилістичні функції лексичних опозицій у романі Павла Загребельного “День прийдешнього”» (1918 р.), «Семантико-стилістичні функції контрастивів у художньому тексті Івана Нечуя-Левицького» (2019), у яких детально досліджено лексико-семантичні опозиції художнього мовлення.

Постановка завдання. Аналіз наукових джерел названих учених спонукав до вивчення полярних лексико-семантичних одиниць у сучасному поетичному тексті. Саме тому мета наукової статті полягає в дослідженні контрастних лінгвістичних засобів конструювання поетичного тексту Богдана Томенчука. Мета дослідження зумовила низку завдань: виокремити види лексико-семантичних контрастивів у досліджуваному тексті, визначити їхню структуру, проаналізувати функціональне навантаження лексико-семантичних опозицій у поетичному тексті Богдана Томенчука.

Виклад основного матеріалу. Контраст – це «композиційно-мовленнєвий засіб організації

тексту, що ґрунтується на протиставленні, антонімії лексичних одиниць. Засобом вираження контрасту є різні види антонімів, елементи композиції тексту» [10, с. 263–264] тощо. Наприклад: *І граєм правду між курми і лисами. / Ніхто не бачить фальші серед гри... / І поставали прапори кулісами, / У крові прані наші прапори...* [2].

У наведеному сегменті представлено два види контрастивів: текстуальні антоніми *куру* і *лиси* й оксиморон *поставали прапори кулісами*, тобто цитований катрен побудовано на антагоністичності виділених лексико-семантичних одиниць, проте ці смислові опозиції набувають у поезії не тільки вторинної, а й національно-культурної семантизації та символізації: контрастиви «курка – лис» = «жертва – нападник», «прапор – куліса» = «патріотизм – псевдопатріотизм». Як бачимо, наведені семантичні протиставлення є не тільки будівельним матеріалом поетичного уривка, а і ключовим елементом його асоціативно-образного смислу, конотативно маркованого фону.

Домінантними в поетичній текстовій канві, яка характеризується компактністю викладу матеріалу, на думку С. Станіславської, є такі види контрасту: «лексико-семантичний, що полягає в антонімізації лексико-фразеологічних, граматичних одиниць, і стилістичний» [8, с. 3], який є сукупністю стилістично протилежних одиниць. Стилійстичний контраст – «одна із двох взаємопов'язаних <...> закономірностей використання стилістично значущих одиниць, що полягає у невідповідності <...> стилістично забарвлених слів (чи більшості слів) у висловлюванні» [9, с. 483].

На нашу думку, провідну роль в архітектоніці поетичного тексту виконують лексичні опозиції (загальнономовні та контекстуальні антоніми), які не тільки ілюструють оказіональне «бачення» картини світу окремим митцем, а і стають фундаментом для творення тропеїчної лінії (метафори, порівняння, епітети) тексту та стилістичних фігур (антитези, оксиморону). Лексико-семантичний контраст має широкий спектр реалізації в поетичному творі й не обмежується лексичними опозиціями, оксиморонами чи антитезами (хоча вони домінують), а й у полярності стилістично маркованих слів, активної й пасивної лексики, архаїзмів і неологізмів тощо, які формують додаткову контрастність у творі.

Базовими виразниками контрастних відношень у поетичному тексті Богдана Томенчука є антоніми:

Справжній гріх і геть несправжня святість [1].

Або: *Вона ж поряд була... І ховалася вся межі ніччю і вицвілим днем* [2].

Таких лексичних опозицій у досліджуваному тексті чимало, проте домінантою індивідуально-авторського контрастування в тексті Богдана Томенчука є власне **текстуальні антоніми**, у яких, крім узуальної семантики, завдяки художній валентності таких опозицій у тексті локалізовано додаткову асоціативно-образну інформацію.

Текстуальні антоніми в поетичному тексті є багатофункціональними: вони часто формують вторинну семантизацію тексту, оскільки набувають переносного значення: *Ще побудь останнім мерехтінням / Коло мене, Боже, і в мені... / Поцілуй мене в убогі хисти, / Болі порахуй і талани* [1].

У цьому сегменті функціонує семантична опозиція оксиморонного характеру **останнє мерехтіння – Бог**, перший елемент якої – метафора, тобто за допомогою антагоністичних конструктивів формується асоціативно-образна сітка тексту.

Найчастотнішими в досліджуваному тексті є антоніми-іменники, що називають домінантні контрастні образи поетичного тексту Богдана Томенчука: *Я раб і я твій рабовласник* [1]; *І ніби неможлива голограма – / Твоє півсвітло і моя півтінь* [1]; *З епілогу іду прологом. І готовий лиш перед Богом Звітувати про кожен штрих* [1]; *Він Маєстро... А я його учень* [1]. Інколи автор поляризує в тексті субстантиви і власні назви: *Блукають тіні мертвих і живих* [1]. Як бачимо, субстантиви представлені загальнономовними антонімами.

Друге місце за частотою вживання в аналізованому тексті є антоніми-дієслова: *Просто давній вечір. / Він просто говорив про те, що я мовчав, / А погляд тихо переходив межі* [2]. Або: *А правда сльозою текла по щоках / Й щезала у зморшках скитальця* [2]. Як свідчить аналіз картотеки, на базі контекстуальних дієслів у тексті автор моделює образну інформацію. Дієслівна метафора оксиморонного характеру в досліджуваному тексті є одним із ключових засобів побудови художнього контрасту, оскільки вона «породжує» в контексті новий і неочікуваний експресивно-образний струмінь: *Вже слово є, але воно німує* [2]. Часто така метафора формує фразеологічно зумовлений контекст, у якому закладено асоціативно-образну конотацію: *Посходились світи й помістились тобі на долоні* [2]; *Він [світ] жив сам по собі, але – не собі, / Нерідко – кусаючи лікті, / Ходив височенний і в сірій юрбі / Визбирував зорі по крихті. / А світ дивувався, шептав по кутках, / Висмоктував щось собі з пальця... / А правда сльозою текла по щоках / Й щезала у зморшках скитальця* [1].

Серед значної кількості антонімів-прикметників (*Моє вечірнє сонце в твої ранковім світі* [1]; *Я цілую тебе. Виціловую, ніби звільняю із мармуру. / Із минулих і нинішніх, суцїх, прийдешніх життів* [2]; *Господи Ти юним будеш, я вже майже древнім, / Але ти будеш снитися мені* [1]), як загальномовних, так і текстуальних, є полярні кольороназви: *Мов кагла, білий світ корпає чорну сажу, / Потріскує в дровах охриплість голосів* [2]. Лексико-семантичні асоціативно-образні контури білого і чорного кольорів мають символічно полярні семантичні ознаки. Прямє номінативне значення слова «білий» – «той, що має колір снігу, молока, крейди» [6, с. 51]; «чорний» – кольору «сажі, вугілля, найтемніший із кольорів» [6, с. 1381]. У сегменті тексту обидва колірні прикметники мають широкі лексико-семантичні поля не тільки у прямому, але й у переносному значенні (*бруд – чистота*).

Менш частотними є протиставлювані прислівники: *Так порожньо в душі, так повно у коморах...* [2]; *Нізвідки й звідусіль принесу віри у душу. / І стане білий світ високий, мов костел...* [1]; *Все це збудеться завтра... / А збудися мало давно»* [2].

Слід зазначити, що займенники (*всі – ніхто, Ти – Я*) та службові частини мови (*до – від, над – під*) не «працюють» на розбудову асоціативно-образної канви тексту, тому їхньому лінгвістичному опису не надано ваги.

Крім наведених лексичних опозицій, у поезії Богдана Томенчука домінантним будівельним матеріалом художнього контрасту є оксиморон – «фігура мови, що полягає в навмисному поєднанні слів із протилежними або просто взаємовиключними значеннями, для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої форми» [10, с. 433].

Наприклад: *Твоє добро стає твоєю люттю. / Він мусить за'ра' взнати, що по чім... / Гнів, як молитва, став твоєю суттю, / мов кров його у тебе на мечі* [1].

Як бачимо, поєднання непеєднуваного, локалізоване в метафорі (*добро стає люттю*) та порівнянні (*гнів, як молитва*) формує тропеїчний смисл, помножений на виражальну експресивність: «основа експресивного ефекту оксиморона полягає в несумісності його складових частин» [1, с. 42].

У поетичному тексті Богдана Томенчука типовими є такі моделі оксиморонних конструктів:

– іменник + іменник (генітивна метафора, порівняння): *Ми раптом переходимо на ти / Під*

музику почутого мовчання [2]; *До святості наших пречистих гріхів* [1]; *Без тебе всі ікони як плакати* [2];

– іменник + іменник (чи субстантив) + дієслово (дієслівна метафора): *хтось пише білу музику із пауз* [2]; *світи й помістились тобі на долоні* [1]; *І в мого часу зупинився час – / То без претензій до осі земної* [2];

– іменник + прикметник чи (епітет): *справляєм тризни повесільні* [1]; *Моє вечірнє сонце в твої ранковім світі* [1]; *До краплі сумної, до болю на денці, / До світла в сльозі й висоти ексцеленцій, / До заздого осуду заздрих богів* [1]; *Справжній гріх і геть несправжня святість* [2]; *А я розчиняюсь від кожного дотику / У тихім шаленстві цих двох пропадань, / в голодних мотивах покїрного спротиву...* [1];

– прикметник + прислівник: *У сивій паморозі трави, / Де надвечірньо світла ви, / Така безсовісно вродлива...* [1];

– дієслово + прислівник(-и): *світло так чорнів фортеп'ян* [1]; *в нашім завтра появилось вчора* [2]; *Та на біло сивіє волосся, / наче згадує тих, хто пішли в піднебесний архів* [1];

– прислівник + іменник: *Без тебе так гріховно по церквах* [2]; *Бо ж у небі так тісно небу... Ну, впустим на простори душ* [1].

Як бачимо, наведені «оксиморонні синтагми» [2, с. 135] в досліджуваному тексті мають структуру словосполучення або речення. Вони є не тільки засобом формування «емотивної оцінності» [2, с. 135], «експресивізації слів, належних різним семантичним полюсам оцінної шкали» [5, с. 415–416], а і ключовим елементом індивідуально-авторської тропеїчної структури тексту (генітивної (*святість гріхів*) і дієслівної метафор (*півтіні прозоріють*), епітету (*покїрний спротив*), порівняння (*гнів, як молитва*)), що формує антагоністичну виразність асоціативно-образної архітектоники твору.

Наступним компонентом контрастивної поезики тексту Богдана Томенчука є антитеза – «фігура мови, яка полягає у протиставленні або зіставленні порівнюваних понять, явищ, ситуацій шляхом поєднання їхніх мовних виражень в одному контексті для досягнення певного виражально-зображального ефекту (увираження протилежності, підкреслення несумісності або, навпаки, діалектичного співіснування тих чи інших понять і т. ін.)» [10, с. 26].

Наприклад: *Ми кожен рік за щастя п'єм – Сльоза ж лишається на горі. Щоночі сниться Вифлієм, та наяву – одні Гоморри...* [2].

У наведеній антитезі контраст базовано на протиставленнях *щастя – горе* та *Виблиєм – Гоморра*, які «відсилають» до різнотипних фонових знань (пресупозиція святкування: *підіймати келих за щастя / залишати краплю на сльози*; інтертекстуальне вкраплення: *місто народження Святості (Сина Божого) – місто, знищене за гріхи*).

Антитеза в досліджуваному текстовому просторі зазвичай виконує виражально-зображальну функцію, оскільки базується на таких параметрах:

1) «увираження протилежності» [11, с. 26]: *Ти юним будеш, я вже майже древнім, Але ти будеш снитися мені... [1]; Стоїть плечистий день по сивину в заметах, А вчора він ще був по сонце у хлібах [2]; Темніла прірва – ми ставали мостом, Стріла летіла – кожен був щитом... [1];*

2) «підкреслення несумісності» [11, с. 26]: *Блюкають тіні мертвих і живих. А дець витасє слово непочате... Не вистачає нас на молитви, А час найвищий Біблію писати... [1]; А зостається гола суть: У ложці – мед, а дьогтю – діжка. Ну де ж кисільні береги І поміж них молочні ріки? [2];*

3) «співіснування контрастних понять у межах певного цілого» [11, с. 27]: *Так порожньо в душі, так повно у коморах... [1]; Ти дзвонив на Різдво й на сполох. Великоднім також бував. Чи то хором, чи просто соло / До молитви скликав слова [2].*

Слід зазначити, що антитеза, ключовими образами якої зазвичай є текстуальні антоніми, вибудовує в поетичному тексті оказіональну поетику контрасту.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши різнотипні одиниці лексико-семантичного контрасту в поетичному тексті Богдана Томенчука, визначимо такі їхні функції:

– *виражально-експресивну* (будує креативну полярність та ілюструє експресію тексту);

– *тропеїчно-символічну* (формує тропеїчну канву тексту, локалізуючи в ньому додаткові асоціативні семи);

– *інтертекстуальну* (зумовлює експлікацію в тексті формально відсутніх додаткових інформативних джерел).

Кожна з визначених функцій не діє автономно, а синкретизується з іншими, у такий спосіб акумулюючись у ключову *текстовірну* функцію, оскільки контрастні мовні одиниці конструюють не тільки поверхневу, а й глибинну, асоціативно-образну інформативність поетичного тексту.

Отже, досліджувані контрастивні одиниці (антоніми, оксиморони, кольороназви, антитези), конструюючи в поетичному тексті смислово, тропеїчну та інтертекстуальну інформаційні моделі, забезпечують його консистенцію¹, виражають оказіональну експресивно-контрастну поетичну картину світу Богдан Томенчука.

Список літератури:

1. Бобух Н.М. Антоніми в українській поетичній мові : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2007. 321 с.
2. Бобух Н.М. Оксиморонні синтагми в мовотворчості Івана Драча. *Український смисл* / за ред. І.С. Попової. Дніпропетровськ : ТОВ «РоялПринт», 2015. С. 135–145.
3. Бобух Н.М. Семантико-стилістичні функції контрастивів у художньому тексті Івана Нечуя-Левицького. *Лінгвістика / Старобільський ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»*. 2019. № 2 (41). С. 119–128.
4. Бобух Н.М. Семантико-стилістичні функції лексичних опозицій у романі Павла Загребельного «День прийдешнього». *Лінгвістика / Старобільський ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка»*. 2018. № 1 (38). С. 124–132.
5. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монографія. Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
6. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник української мови. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
7. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, Київ, 2010. 844 с.
8. Станиславская С.А. Контраст как принцип организации поэтического текста: на материале ранней поэзии А. Ахматовой и Н. Гумилева : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Саратов, 2001. 24 с.
9. Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь. Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. 811 с.
10. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М.Н. Кожинной ; редколл. : Е.А. Баженова, М.П. Котюева, А.П. Сковородников. Москва : Флинта : Наука, 2006. 696 с.
11. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П. Зяблюк та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 2000. 752 с.

¹ Консистенція тексту – «логічна послідовність елементів, взаємопогодженість складових частин і їхня стійкість, які читач вибудовує у своїй уяві у процесі читання тексту» [7, с. 609].

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Богдан Томенчук. Жінка з одного вірша : поезія. Брустурів : Дискурсус, 2018. 84 с.
2. Богдан Томенчук. Дві джезви : поезія. Брустурів : Дискурсус, 2019. 224 с.

Stefurak R. I. LEXICAL-SEMANTIC CONTRAST AS A CONSTITUTIVE ELEMENT OF BOHDAN TOMENCHUK'S POETIC TEXT

The article is devoted to an actual and interesting topic – the study of the antagonism of lexical and stylistic units as a means of constructing a poetic text. It analyzes the lexical and semantic contrast of the poetic text by the Subcarpathian writer (Ivano-Frankivsk) Bohdan Tomenchuk. Lexical and semantic polarity in the studied artistic picture of the world is dominant.

The card index of the two latest collections (“Woman from one poem”, “Two cezves”) has 450 units (antonyms, polar colour names, stylistic figures based on antonyms, etc.), oxymorons testify to the text-forming potential of these contrasts, as they not only quantitatively but also artistically express (creatively qualitatively) form a poetic text.

The proposed study emphasizes the semantically antagonistic units of the poetic text as a means of forming its artistic outline. The article analyzes the partial linguistic affiliation of antonyms (common and contextual); inclusion of contrasts in tropical structures of the poetic text (metaphor, epithet, comparison); described the structural features of oxymorons (their component (models “noun + noun (noun)”, “noun + adjective”, “noun + verb”), prevalence, valence); the semantic structure of the antithesis is determined; studied the functions of contrasts in the literary text (expressive-expressive (builds creative polarity and illustrates the expression of the text), tropical-symbolic (forms a tropical outline of the text, localizing additional associative seven), intertextual (causes explication in the text of formally absent additional informative) text-correct (forms the consistency of the text)).

Key words: *lexical-semantic contrast, contrasting colour names, contrasts, antonyms (common, and contextual), oxymoron, antithesis, poetic text.*